

FOKUS PÅ FOREBYGGELSE
OG BEHANDLING

SEKSUELLE OVERGREB

mod mennesker med
handicap

IDÉKATALOG

Idekatalog

Forebyggelse af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap

Center for facilitering

ISBN: 978-87-92567-14-7

ISBN pdf: 978-87-92567-15-4

Layout: Trefold

© 2010 Servicestyrelsen

Servicestyrelsen

Edisonsvej 18

5000 Odense C

Tlf.: 72 42 37 00

Fax: 72 42 37 09

Email: servicestyrelsen@servicestyrelsen.dk

www.servicestyrelsen.dk

Tryk: ID-tryk

Publikationen kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden.

Pjecen er udsendt til kommuner og regioner i Danmark samt til dag- og botilbud.

Yderligere eksemplarer kan downloades fra Servicestyrelsens hjemmeside .

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord 5

Indledning 6

Forebyggelse og behandling 9

**Fokuspunkter ved implementering
af metoder 11**

**Metoder og redskaber i den elektroniske
redskabskasse 12**

**Kort introduktion til de udviklede
metoder og redskaber 13**

Litteraturliste 19

FORORD

Mennesker med handicap udsættes mindst lige så ofte for seksuelle overgreb som mennesker uden handicap, men mange af disse overgreb anmeldes ikke. En stor del af overgrebene begås der, hvor ofret opholder sig på grund af sit handicap f.eks. i et botilbud, i et dagtilbud, på en skole, i et aflastningstilbud eller ved transporten mellem tilbuddene.¹⁾

Ved udmøntningen af Satspuljen 2005 blev der afsat midler til projektet ”Forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap”. Formålet med projektet er at støtte indsatsen i forhold til at forebygge og tilbyde behandling i relation til seksuelle overgreb mod mennesker med handicap. Den samlede bevilling er i perioden 2005 – 2009 blevet udmøntet i forskellige metode- og kompetenceudviklingsinitiativer.

1. Muff, Elsebeth Kirk (2001):
”Seksuelle overgreb på mennesker med handicap”,
København, Socialt
Udviklingscenter SUS

På baggrund af udbud fra Servicestyrelsen om styring og konsulentydelse til metodeudviklingsinitiativerne har Cenfac ydet konsulentstøtte og har ligeledes udarbejdet dette idékatalog.

Idékataloget har til formål, primært at videregive erfaringerne fra metodeudviklingsinitiativerne med henblik på at inspirere kommuner og bo- og dagtilbud til at have fokus på forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap.

Idékataloget giver en samlet oversigt over de udviklede metoder, og det er Servicestyrelsens forhåbning, at kommuner, bo- og dagtilbud inspireres til at anvende de udarbejdede metoder.

Metoderne er uddybende beskrevet i en elektronisk redskabskasse, som kan ses på adressen: www.servicestyrelsen.dk/wml49825.

De enkelte metoder er udarbejdet med det formål, at bidrage til at kvalificere indsatsen i relation til forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap samt reducere overgreb og sikre en effektiv hjælp til den krænkede.

God læselyst

Servicestyrelsen
Januar 2010

INDLEDNING

Seksuelle overgreb mod mennesker med handicap har været et fokusområde i Danmark de seneste år. På trods af dette er det fortsat vigtigt, at sætte fokus på hvordan indsatsen kan gøres endnu bedre. På den baggrund blev der iværksat konkrete metode- og kompetenceudviklingsinitiativer under det samlede projekt ”Forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap”, som beskrives i det følgende. Desuden præsenteres den nuværende viden om seksuelle overgreb mod mennesker med handicap, samt målgruppen for de udviklede redskaber.

Metodeudviklingsinitiativer

Metodeudviklingsinitiativerne har været gennemført i 2007-2009 og har bestået i udvikling og afprøvning af metoder til forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap. Projektet er gennemført af 5 kommuner – Aabenraa, Aalborg, Esbjerg, Lolland og Odense med udvikling af forskellige metoder tilpasset deres lokale indsatser og behov.

Udviklingsarbejdet har resulteret i nedenstående konkrete metoder, som kort præsenteres i dette idékatalog:

- Seksualpolitik
- Fagligt netværk
- Udredning af borgerens seksualitet
- Beredskabsplan
- Kompetenceudvikling
- Oplysning og rådgivning til borgeren

Erfaringerne med de udviklede metoder og redskaber er indsamlet i sommeren og efteråret 2008. Erfaringsindsamlingen danner baggrund for:

- Dette idékatalog,
- En elektronisk redskabskasse med metoder til forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap. Den elektroniske redskabskasse kan ses på <http://www.servicestyrelsen.dk/wm149825> og giver en uddybende beskrivelse af de ovennævnte redskaber,
- En elektronisk tegnefilm til brug for information om forebyggelse af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap. Tegnefilmen er målrettet udviklingshæmmede. Tegnefilmen kan ses på www.servicestyrelsen.dk og på Ulf's hjemmeside www.ulf.dk.

Kompetenceudviklingsinitiativer

Kompetenceudviklingsinitiativerne har været gennemført i perioden 2006-2009 og har bestået i udvikling og gennemførelse af:

- Et diplommodul til Den Sociale Diplomuddannelse om forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap.
- Temadage for sundhedspersonale, retsvæsen og politi om de særlige udfordringer, der er i arbejdet omkring seksuelle overgreb mod mennesker med handicap.
- Kursus for politiets videoafhørere om afhøring af mennesker med handicap, herunder de særlige forhold omkring seksuelle overgreb.

For en uddybning af de gennemførte kompetenceudviklingsinitiativer se: www.servicestyrelsen.dk/wm147109

2. "Seksuelle overgreb mod børn og unge med handicap – En kvantitativ og kvalitativ undersøgelse af omfang og karakter af seksuelle overgreb". Januar 2007. Socialt Udviklingscenter SUS og SISO. Denne rapport indeholder en dansk undersøgelse og en gennemgang af udenlandsk litteratur.

3. Definitionerne er inspireret af hjemmesiden "Seksuelle overgreb mod mennesker med handicap" på www.stopovergreb.dk

Hvad ved vi? ²⁾

En undersøgelse om seksuelle overgreb viser, at:

- mennesker med handicap mindst lige så ofte udsættes for seksuelle overgreb som mennesker uden handicap,
 - mennesker med handicap ofte udsættes for flere overgreb af den samme krænker,
 - mange overgreb ikke anmeldes,
 - overgrebene også kan begås af en person, som ofret kender og er afhængigt af, f.eks. medarbejdere i støtte-, bo- og dagtilbud, en buschauffør, en far, en onkel,
 - en stor del af overgrebene begås der, hvor ofret opholder sig på grund af sit handicap, f.eks. i et botilbud, et beskyttet værksted, et aflastningstilbud, en skole, ved transport mellem tilbuddene,
 - ved mange af de overgreb, der begås mod mennesker, der er udviklingshæmmede, er krænkeren selv udviklingshæmmede,
 - ved omkring halvdelen af de krænkelser, der begås af udviklingshæmmede, er krænkeren under 18 år,
 - mellem 85 og 95 % af overgrebene begås af mænd,
 - både mænd og kvinder med handicap udsættes for seksuelle overgreb.
-

Hvad er et seksuelt overgreb? ³⁾

Der er tale om et seksuelt overgreb, hvis den ene part bliver lokket, presset eller truet til en seksuel kontakt, som han eller hun ikke ønsker eller ikke forstår konsekvenserne af.

Der kan også være tale om et seksuelt overgreb, selvom krænkeren ikke rører ved ofret.

Ovenstående faktuelle oplysninger om seksuelle overgreb mod mennesker med handicap viser, at der er behov for at sikre forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap. Udfordringerne i forhold til at forebygge og behandle seksuelle overgreb gælder både den krænkede part og den part, der krænker.

Metoderne i dette idékatalog retter sig primært mod borgeren med handicap. Nogle redskaber er særligt tilpasset borgere med udviklingshæmning. Det gælder f.eks. redskabet: Billedunderstøttet spørgeskema om seksualitet og den elektroniske tegnefilm. Alle metoder kan anvendes i forhold til den krænkede. En række af metoderne er desuden relevante i forhold til at forebygge, at borgere i bo- og dagtilbud bliver krænket.

Medarbejdere på bo- og dagtilbud er desuden målgruppe. Der er primært fokus på det forebyggende og behandlende professionelle arbejde, som udføres af det pædagogiske personale, der er ansat på bo- og dagtilbud. Metodeudviklingen har vist, at der er et stort behov for konkret viden hos medarbejderne omkring forebyggelse og behandling, herunder professionelt, pædagogisk arbejde i forhold til borgerens seksualitet.

Metoder og redskaber

Overordnet skal metoder i denne sammenhæng forstås som en tilgang til, hvorledes man opnår målet – forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap.

En metode kan indeholde en række redskaber. F.eks. kan en forebyggelsesmetode bestå i en seksualpolitik i borgerens botilbud. Seksualpolitikken indeholder f.eks. rammer for det pædagogiske arbejde i relation til borgernes seksualitet, løbende opfølgning blandt personalet på advarselstegn, på manglende seksuel trivsel m.v. Metoden seksualpolitik indeholder således en række redskaber, der konkretiserer og støtter det konkrete arbejde f.eks. med opfølgning på borgerens seksuelle trivsel.

Redskaber forstås som konkrete værktøjer, der kan anvendes i forebyggelse og behandling, f.eks. et spørgeskema til afklaring af behov for viden om seksualitet og seksuelle overgreb blandt medarbejderne på et botilbud, en guide eller manual til f.eks. kommunikation mellem medarbejder og borger om seksualitet.

En nærmere beskrivelse af metoder og redskaber findes på Servicestyrelsens hjemmeside på adressen: www.servicestyrelsen.dk/wml49825.

Med idékataloget videregives desuden kommunernes erfaringer i relation til fokuspunkter ved implementering af metoderne til forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap.

FOREBYGGELSE OG BEHANDLING

Når man ønsker bevidst og konkret at arbejde med forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap, kan det være en begyndelse at se nærmere på, hvad begreberne forebyggelse og behandling indeholder.

Forebyggelse

Forebyggelse består i at sikre, at overgreb ikke finder sted og har to sider. Den ene er at sikre borgerens ret til et seksualliv, gennem opmærksomhed på borgerens behov for støtte i relation til deres seksualitet, hvilket kan sikres ved at arbejde med at udvikle "et seksualitetsvenligt miljø". Den anden er at sætte grænserne og normerne for "det seksualvenlige miljø" i en åben dialog mellem medarbejdere og borgere.

For at kunne forebygge, skal bo- og dagtilbud have forståelse for og indsigt i, hvordan det kan gøres. Sæt f.eks. fokus på:

- borgerens ret til et seksualliv (jf. vejledning /lovgivning),
- borgerens ret til at få relevant støtte og vejledning i relation til seksualitet som en del af bo- og dagtilbuddets professionelle opgave,
- opmærksomhed hos medarbejdere om risikoen for seksuelle overgreb,
- viden hos medarbejderne om seksuelle overgreb,
- viden hos borgere og pårørende om risikoen for seksuelle overgreb.

Behandling

Behandling består af de tilbud, der skal gøre det muligt for borgeren, der har været udsat for seksuelle krænkelser eller overgreb, at komme sig over sine psykiske, sociale og fysiske mén.

Kommunerne, og dermed bo- og dagtilbud, har ofte ikke behandlingstilbud og egentlige behandlingskompetencer i den kommunale kompetenceportefølje og konkrete behandlingsinitiativer skal derfor hentes eksternt hos f.eks. psykologer.

Det kan være ganske vanskeligt at finde frem til psykologer med behandlingskompetence i forhold til seksuelle overgreb, som også har viden om de kommunikative og kognitive forudsætninger for behandlingsarbejde i forhold til mennesker med handicap.

Det er således relevant for kommunerne at undersøge og sikre sig, at borgere med handicap, som udsættes for seksuelle overgreb, kan få adgang til relevant behandling. Sæt f.eks. fokus på:

- lovgivning om bl.a. anmeldelse af seksuelle overgreb,
- borgerens ret til et kvalificeret behandlingstilbud ved konstatering af et seksuelt overgreb,
- bo- og dagtilbuddets indsats og støtte i forbindelse med behov for behandling,
- opmærksomhed hos medarbejdere om risikoen for seksuelle overgreb,
- viden hos personalet om overgreb og behandlingsmuligheder,
- viden hos borgere med handicap om risiko for overgreb og om behandlingsmuligheder.

Opgaverne for et bo- og dagtilbud ved et seksuelt overgreb er bl.a. at:

- identificere, afdække og opdage eventuelle overgreb,
- anmelde overgrebet til politiet,
- samarbejde med politi omkring afhøring,
- kontakte kommunale myndigheder, som kan bevilge egentlig behandling,
- deltage i den samlede behandlingsindsats med relevant daglig støtte i forhold til borger og eventuelt pårørende,
- aftale med den behandlende psykolog, hvilke opgaver der ligger i bo- og dagtilbuddet.

Ramme for arbejdet med forebyggelse og behandling

Der er i forbindelse med forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap behov for, at der sættes en ramme for det forebyggende og behandlende arbejde i bo- og dagtilbud.

En seksualpolitik kan være en hjælpsom ramme omkring arbejdet med forebyggelse i form af ”det seksualvenlige tilbud”. Seksualpolitikken beskriver bl.a. retningslinierne for det professionelle arbejde i forhold til borgerens seksualitet.

I forhold til behandlingsopgaverne kan en beredskabsplan, som beskriver, hvilke initiativer bo- og dagtilbuddet tager, når der er mistanke eller viden om, at et overgreb har fundet sted, være en hjælpsom ramme.

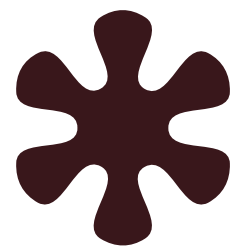
Viden og handleberedskab

Forebyggelse af seksuelle overgreb forudsætter, at medarbejderne i dag- og botilbud kan kommunikere professionelt med borgerne om deres seksuelle behov – herunder om normer og grænser.

Ved mistanke eller viden om, at et overgreb har fundet sted, skal medarbejderne vide:

- hvordan de skal handle i situationen,
- hvordan de efterfølgende kan støtte politiets arbejde,
- hvilken rolle de har i forbindelse med behandling af overgrebet.

Medarbejderne kan derfor have behov for at få udviklet deres professionelle kompetencer i forhold til forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb.

FOKUSPUNKTER VED IMPLEMENTERING AF METODER

Når en kommune eller et dag- eller botilbud overvejer at implementere udvalgte metoder og redskaber til forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap kan det anbefales at være opmærksom på følgende:

→ **Borgerens ret til et seksualliv**

Borgerens ret til et seksualliv og det professionelle, pædagogiske arbejde med at sikre denne ret er overordnet reguleret og formuleret i lovgivning og vejledning. Personalet skal være opmærksomme på, hvad de kan, må og skal i forhold til at vejlede og støtte den enkelte borger i relation til hans eller hendes seksualitet.

→ **Etik**

Seksualitet hører til privatlivets sfære og er et følsomt tema som kalder på etiske overvejelser og refleksioner i forhold til personalets måde at forholde sig til de konkrete opgaver på. F.eks. må initiativer til at italesætte seksualitet, såsom at holde beboermøder, temadage o. lign. ske i respekt for den enkelte borgers ønsker og behov for at holde sin seksualitet privat.

→ **Tabu og myter**

Temaet seksualitet og ikke mindst seksuelle overgreb er belagt med tabu og myter. Implementering af forebyggende og behandlende metoder i forhold til seksuelle overgreb mod mennesker med handicap kan f.eks. indledes med, at medarbejderne italesætter seksualiteten og de myter de oplever, at både de selv og borgerne har i bo- og dagtilbud.

→ **Viden og handlekompetence**

Tilførsel af viden og kompetencer fremmer implementering af forebyggende og behandlende metoder, ligesom fokus og energi fastholdes på implementeringen.

Viden kan bl.a. hentes fra dette idékatalog, den elektroniske redskabskasse på www.servicestyrelsen.dk/wml49825, fra kurser og diplommodulet i forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap.

METODER OG REDSKABER I DEN ELEKTRONISKE REDSKABSKASSE

Til inspiration og videreudvikling af lokale indsatser i andre kommuner og bo- og dagtilbud for mennesker med handicap er udarbejdet en elektronisk redskabskasse.

Metoder og redskaber bygger på evalueringen af kommunernes udviklingsarbejde.

Redskabskassen indeholder 6 metoder, hvortil der er knyttet yderligere redskaber. De 6 metoder er:

- Seksualpolitik
- Fagligt netværk
- Udredning af borgerens seksualitet
- Beredskabsplan
- Kompetenceudvikling
- Oplysning og rådgivning til borgeren

På de næste sider gives en kort introduktion til de 6 metoder, hvor formål og indhold kort beskrives.

I den elektroniske redskabskasse er metoderne nærmere beskrevet. Selve redskabskassen kan ses på www.servicestyrelsen.dk/wml49825

I redskabskassen er hver metode udformet således at, kommuner, bo- og dagtilbud kan gå direkte i gang med at anvende metoden. Til hver metode er desuden vedhæftet filer, som viser konkrete metoder eller redskaber, som de er udformet i en metodeudviklingskommune.

Metoderne beskrives i redskabskassen efter denne fælles manual:

- Hvad indeholder redskabet?
- Formål med redskabet?
- Hvad kan borgere med handicap få ud af redskabet?
- Hvad kan det enkelte tilbud/myndighed få ud af redskabet?
- Kræver det særlige kompetencer at anvende redskabet?
- Kræver det økonomiske og ressourcemæssige forudsætninger at anvende redskabet?
- De første erfaringer med redskabet?
- Hvad fremmer og hæmmer implementering af redskabet?
- Hvordan kommer man i gang med at bruge redskabet?

KORT INTRODUKTION TIL DE UDVIKLEDE METODER OG REDSKABER

I det følgende gives en kort oversigt og beskrivelser af formål og indhold i de 6 metoder. En nærmere beskrivelse kan hentes i redskabskassen på www.servicestyrelsen.dk/wml49825.

SEKSUALPOLITIK

En seksualpolitik er en metode til at udvikle en fælles forståelse og ramme for det pædagogiske arbejde i forhold til borgerens seksualitet. Seksualpolitikken beskriver rammerne for det seksualvenlige miljø.

FORMÅL:

- Skabe et fælles afsæt for personalet for at sikre respekt for borgernes ret til et seksualliv.
- Fælles retningslinjer for at forebygge seksuelle overgreb og krænkelser.

INDHOLD:

En seksualpolitik kan f.eks. indeholde:

- Baggrund.
- Formål.
- Målgruppe.
- Definition af seksualitet.
- Hvordan respekteres borgerens ret til et seksualliv i det pædagogiske arbejde – f.eks. samtaler, vejledning.
- Forebyggelse - f.eks. kodeks for sprog og adfærd, samtaler med borgerne om, hvad der krænker, hvad er et overgreb m.v.
- Litteratur og links.

BEREDSKABSPLANER

En beredskabsplan er en metode til at fastlægge arbejdsgange og beslutningskompetencer, som kan træde i kraft, når der konstateres, eller der er mistanke om et overgreb.

FORMÅL:

- Sikre at borgerne kan få hjælp ved et seksuelt overgreb eller en seksuel krænkelse.
- Klar og tydelig opgave- og ansvarsfordeling så den enkelte medarbejder kender sin rolle og funktion. Hvem gør hvad, i hvilken rækkefølge, hvem skal involveres.

INDHOLD:

En beredskabsplan kan f.eks. indeholde:

- Definition af overgreb og krænkelse.
- Beskrivelse af tegn på overgreb.
- Procedure ved mistanke om et seksuelt overgreb eller en seksuel krænkelse begået mod en borger.
- Procedure ved mistanke om et seksuelt overgreb eller en seksuel krænkelse begået af en borger i et bo- eller dagtilbud.

FAGLIGT NETVÆRK

Et fagligt netværk er et forum, hvor der kan foregå erfaringsudveksling og refleksion over de problemstillinger og udfordringer, som arbejdet med at forebygge og behandle seksuelle overgreb, giver. Herved udvikles medarbejdernes kompetencer.

FORMÅL:

- Sikre faglig udvikling blandt medarbejderne.
- Sikre den faglige kvalitet i det professionelle, pædagogiske arbejde med forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap.

INDHOLD:

Et fagligt netværk kan f.eks. drøfte:

- Ethiske udfordringer.
- Italesættelse af seksualitet.
- Udvikling af fælles referenceramme
- Tilrettelæggelse af det professionelle, pædagogiske arbejde med fokus på borgerens ret til et seksualliv og forebyggelse af seksuelle overgreb.
- Tegn på overgreb.
- Implementering af en seksualpolitik og beredskabsplan.

UDREDNING AF BORGERENS SEKSUALITET

Udredning af borgerens seksualitet er en metode, hvor medarbejder og borger kan få større klarhed over borgerens seksuelle behov.

FORMÅL:

- Synliggøre den eventuelle forskel i forhold til den normale udvikling.
- Sikre mulighed for at give den rette rådgivning, vejledning, omsorg og behandling i relation til borgerens individuelle forudsætninger og udviklingsniveau.

INDHOLD:

Udredning af borgerens seksualitet kan f.eks. bestå i:

- Udredningsskema af borgerens seksuelle udviklingstrin.
- Spørgsmål til borgerens kropsforståelse, følelser, overvejelser i forhold til kæreste, seksualitet m.v.

KOMPETENCEUDVIKLING

Kompetenceudvikling er en metode til at kvalificere medarbejderne fagligt til arbejdet med forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb.

FORMÅL:

- Optimere fagligheden i medarbejdergruppen om det professionelle, pædagogiske arbejde med borgernes seksualitet.
- Forebygge og behandle seksuelle overgreb mod mennesker med handicap.

INDHOLD:

Kompetenceudvikling kan f.eks. omhandle emner som:

- Den seksuelle udvikling – særlige forhold for mennesker med handicap.
- Vejledning om seksualitet.
- Etik og blufærdighed.
- Lovgivningsgrundlaget.
- Tegn på overgreb.
- Senfølger af overgreb.
- Hvad er en seksualpolitik – hvad kan den indeholde?
- Hvad er en beredskabsplan – hvordan kan den se ud?

På www.servicestyrelsen.dk/wm149825 kan du også finde viden om diplommodul om forebyggelse og behandling af seksuelle overgreb mod mennesker med handicap.

INFORMATION OG RÅDGIVNING TIL BORGEREN

Information og rådgivning til borgeren er en metode, der kan styrke forebyggelsen og behandlingen af seksuelle overgreb.

FORMÅL:

- Sikre støtte og hjælp til borgeren, både i forhold til et liv med seksualitet og i forhold til støtte ved overgreb.
- Sikre rådgivning til pårørende.

INDHOLD:

Information og rådgivning til borgeren kan f.eks. indeholde:

- Rådgivningstilbud f.eks. knyttet til klubtilbud.
- Rådgivning om seksualitet.
- Rådgivning om kærester og følelser.
- Rådgivning om, hvordan man siger nej.

På www.servicestyrelsen.dk/wm149825 kan du også se den elektroniske tegnefilm om forebyggelse af seksuelle overgreb, som henvender sig til borgere.

Der findes desuden supplerende materiale, information og råd vedr. seksuelle overgreb mod mennesker med handicap på hjemmesiderne www.forebygovergreb.dk og www.stopovergreb.dk, som er udarbejdet af SISO og SUS.

LITTERATURLISTE

- Andreasen, Jan** (Red.) 1999: "Pædofili... om seksuelt misbrug af børn og unge i samfundets institutioner" Frydenlund.
- Aylott, Jill** (1999): "Preventing rape and sexual assault of people with learning disabilities." *British Journal of Nursing*. No. 13. s. 871-876.
- Bjerg Jensen, Henrik** (2004): "Sex-dømt munk slap for fængsel". I: Ekstra Bladet. 30. marts.
- Bjerre, Lise** (red.) (2004): "Over grænsen - en antologi om vold mod kvinder med handicap", Udviklings- og Formidlingscentret på Handicapområdet.
- Brown, Hilary** (1994): "Lost in the system: Acknowledging the sexual abuse of adults with learning disabilities." *Care in Place*. Vol. 1. No. 2. s. 145-15.
- Brown, Hilary** (2007): "Vern av funksjonshemmede mod overgrep."
- Det Kriminalpræventive Råd** (2005): "Overgrep mod børn, Ser du det? Gør du noget?, Det Kriminalpræventive Råd." Kan downloades på www.dkr.dk.
- Eknes, Jarle** (2001): "Utviklingshemning og psykisk helse." Universitetsforlaget, Oslo.
- Europarådets rapport** (2007): "Safeguarding adults and children with disabilities against abuse." Kbh., Europarådet.
- Füchsel, Hanne** (2004): "Plejer dømt for sex med retarderet". I: Ekstra Bladet. 30. marts.
- Gram, M.** (2000): "Det seksuelle overgrep, Krænkerens profil". Akademisk forlag.
- Gram, Susanne og Moustgaard, Ulrikke** (2003): "Misbrug af handicappede, sårbarhed kan føre til sexmisbrug, handicappedes retsstilling trues, sexovergrep opdages ikke, handicappedes retsstilling i søgelyset". I *Jyllands-Posten*. April. s. 1-8.
- Grünberger, Pernille** (2002): "Seksuelle overgrep mod mennesker med handicap. Gode råd om tegn på overgrep." Socialt Udviklingscenter.
- Grünberger, Pernille** (2003): "Seksuelle overgrep mod mennesker med handicap: Gode råd når skaden er sket. Socialt Udviklingscenter.
- Grünberger, Pernille** (2002): "Seksuelle overgrep mod mennesker med handicap: Gode råd om forebyggelse." Socialt Udviklingscenter.
- Gylling Trier, Anders** (2004): "Hjerneskadet pige voldtaget." I: *Politikken*. 20. april.
- Helweg-Larsen, Karin og Larsen, Helmer Bøving** (2002): "Unge Trivsel år 2002". Statens Institut for Folkesundhed.
- Helweg-Larsen, Karin** (2000): "Seksuelle overgrep mod børn i Danmark" Statens Institut for Folkesundhed.
- Johansen, Mona, Thyness, Else Merete og Holm, Jan** (2001): "Når seksualitet tages alvorligt." 1. udgave. - Kbh.Gad.
- Justitsministeriet** (2005): Bekendtgørelse af straffeloven 2005, kapitel 66a og 67, basis for politiets arbejde - efterforskningsregler m.m. s. 115-117.
- Justitsministeriet** (2005): Bekendtgørelse af retsplejeloven 2005. Kapitel 9: Andre retsfølger af den strafbare handling - retlighedsfrakendelse - psykisk afvigende kriminelle. Kapitel 24: Forbrydelser mod kønsædeligheden. Kbh., Justitsministeriet.
- Jørgensen, Frank Ulmer** (2002): "Seksuelle overgrep - nej tak!" Socialt Udviklingscenter.
- Kayser, Søren** (2006): "På den anden side - etik, dilemmaer og omsorg", Udviklings- og formidlingscenteret for handicap.
- Kubis, Astrid** (2007): "Preliminært abstract: Den rättsfria zonen. Om kriminalitet bland människor med utvecklingsstörning på gruppebostäder och dagcentra." Uppsala, Uppsala Universitet, Sociologiska Institutionen. s. 1-6.
- Kvam, Marit Hoem** (1996): "Seksuelle overgrep mot barn og unge med funksjonshemming." *Nordisk Tidsskrift for specialpedagogikk*.
- Kvam, Marit Hoem** (2003): "Seksuelle overgrep mot funksjonshemmede barn og unge." I: *Respekt*. Nr. 2. s. 21-24.
- Mehlby, Jill og Hammershøi, Anette** (red) (2006): "Seksuelle overgrep mod børn og unge. En antologi om forebyggelse og behandling". AFK's Forlag.
- Mogensen, Martin og Mogensen, Steen Ulrik** (2002): "Konfrontation - offer møder krænker." Kbh., *Psykolog Nyt*. Nr. 22. s. 3-19.
- Muff, Elsebeth Kirk** (2001): "Seksuelle overgrep på mennesker med handicap". København: Socialt Udviklingscenter SUS.
- Nordeman, Margareta** (2007): "Metodeutveckling av psykoterapi med personer med utvecklingsstörning och en sexuellt orienterad problematik." Slutrapport. s. 1-7.
- Rantorp, Jette** (Red.) (2000): "På den anden side - 10 indlæg i pædofili-debatten." Pædagogisk Medhjælperforbund.
- Ricks forlag** (2005): "Barndom byttes?" Ni beretninger om at få et godt voksenliv trods en barndom med seksuelt misbrug. Ricks forlag.
- Sandø, Martin** (red)(2002): "Brugerinddragelse på flere måder", Udviklings- og formidlingscenteret for handicap.
- SISO**: "Seksuelle overgrep og fysisk/psykisk vold - Inspirationskatalog til udarbejdelse af et skriftligt kommunalt beredskab".
- SISO**: "Seksuelle overgrep mod børn og unge med handicap - en kvantitativ og kvalitativ undersøgelse af omfang og karakter af seksuelle overgrep."
- Socialministeriet** (2001): "Vejledning om seksualitet - uanset handicap." Socialministeriets vejledning.
- Socialt Udviklingscenter SUS** (2007): "Forebyggelse og håndtering." Kbh., Socialt Udviklingscenter.
- Socialt Udviklingscenter SUS og SISO** (2007), "Seksuelle overgrep mod børn og unge med handicap - en kvantitativ og kvalitativ undersøgelse af omfang og karakteren af seksuelle overgrep."
- Stoller, R.** (1986): "Perversion. The Erotic Form of Hatred". Karnac.
- Strange, M.** (2003): "Unge krænkeres baggrund." Kbh., *Psykolog Nyt*. Nr. 16. s. 12-17.
- Svensden, Tove** (2004): "Udviklende dialoger." Kbh., *Psykolog Nyt*. Nr. 4. s. 14-20.
- Videns & Formidlingscenter for socialt udsatte** (2005): "16 - støtte til seksuelt misbrugte - Håndbog om 16 centre der hjælper mennesker med senfølger efter seksuelle overgrep" Videns & Formidlingscenter for socialt udsatte. Kan downloades på vfc.s hjemmeside.
- Wishart, Guy** (2003): "The sexual abuse of people with learning difficulties: Do we need a social model approach to vulnerability?" I: *The Journal of Adult Protection*. September. s. 14-27.

SERVICESTYRELSEN – SOCIAL VIDEN TIL GAVN